Прѣзъ Вакъвскитѣ села—турска Рупчоска кааза.

(Пѫтни бѣлѣжки и впечатления)

(Продължение отъ I кн.).

На 11 часътъ прѣди обѣдъ азъ тръгнахъ за Дьовленъ. Двамата войника, които ме придружаваха, подминаха напрѣдъ и вървѣха около 50 крачки далечъ отъ мене. Кираджията водѣше мулето слѣдъ мене, защото пѫтьтъ бѣ много стръменъ, та нещѣхъ да яздя и измѫчвамъ добичето по стръмнината.

За Дьовленъ водятъ два пѫтя. Единиятъ е старата конска пѫтека, която се протака, по плещитѣ, хълбоцитѣ и гърба на Хамамъ-бунаръ; а другиятъ е новопостроеното държавно шосе, което почнова отъ Неврокопъ и е наредено да свърши до Тъмрѫшъ. Новиятъ пѫть, като излѣзе отъ Неврокопъ, заобикаля отъ югъ планината „Куртъ юрекъ“, послѣ се извива въ севѣро-източна посока, слиза въ Доспатската долина и като прѣсѣче Баталъ-дере или Доспатската рѣка при село Доспатъ, протѣга се на горѣ по единъ долъ и постъпенно се изкачва на една сѣдловина между Гьозь-тепе и Имамъ баиръ. Отъ сѣдловината пѫтьтъ се спуща на долу съ нѣколко завои до с. Карабулакъ. Отъ послѣдното село държавното шосе завърта отъ Юго-изтокъ бърдото, което заобикаля Карабулакъ и се спуща до долътъ, който събира водитѣ си отъ връхътъ Доганци и тече между българскиятъ постъ „Хамамъ бунаръ“ и турскиятъ надъ Карабулакъ. Стариятъ пѫть, по който азъ вървѣхъ, като се изкачи горѣ на върха, полегато се спуща въ сѫщия долъ и спира тъкмо на онова мѣсто гдѣто минава и държавното шосе. Единъ слабъ привръмененъ дървенъ мость служи и на двата пѫтя за прѣминаване по долътъ. Мѣстностьта и отъ двѣтѣ страни на долътъ, по който минаватъ двата пѫтя, сѫ покрити съ разрѣдена елова и борикова гора.

Когато пристигнахме съ дружината въ долътъ, гдѣто се съединяватъ двата пѫтя, азъ пожелахъ да се спремъ и обѣдваме, но единъ отъ войницитѣ каза да се не спираме на това мѣсто а по нататъкъ, кѫдѣто имало хубава полянка и по-студено изворно чучурче. При всичко, че бѣхъ много огладнялъ, азъ послушахъ войникътъ и продължихме пѫтуването. Като прѣминахме около единъ километъръ по новия пѫть, който се слива съ стария, при едно малко долче двата пѫтя се пакъ раздѣлиха. Държавното шосе зема С. И. И. посока и върви по С. И. И. поли на планината „Хамамъ-бунаръ“ и почти успоредно съ Триградската—Грохотненската рѣка, а старата конска пѫтека се подига постъпенно по плещитѣ на сѫщата планина и зема точно севѣро-източна посока. Азъ пожелахъ да пѫтуваме по новия пѫть, но войникътъ и кираджията ми казаха, че стариятъ пѫть е по прѣкъ и по кѫсъ. Шосето за-

обикаляло много и, ако вървимъ по него, щѣли сме да отидемъ въ Дьовленъ единъ часъ по-късно.

— Ефенди, каза единиятъ войникъ, царското шосе се вижда и отъ стария пѫть, та ако си любопитенъ да го разглеждашъ, можешъ да направишъ това и като си яздишъ на мулето. Ала ага речешъ, можемъ да пѫтуваме и по шосето, само че ще се забавимъ. Азъ послушахъ придружницитѣ и тръгнахме по стария пѫть. Слѣдъ петнадесеть минутно пѫтуване прѣзъ една разрѣдена елова гора, ний излѣзохме на една не толкова широка, но много красива полянка, покрита съ пъстри горски трѣви и цвѣтя. Посрѣдъ полянката стърчаха двѣ три кичести борики, прилични на свити китки, а до тѣхъ шюртѣше едно чучурче.

— Ефенди, тукъ ще почиваме, рече единиятъ войникъ и се тръшна на трѣвата.

— *Керъ сефася бурда улуръ,* каза възхитително другиятъ войникъ, и като си подпрѣ пушката до една борика, тоже се изтегна на зелената трѣва.

Моятъ младъ кираджия свали вѣщитѣ отъ мулето, постели ми едно чулче на трѣвата и ме покани да седна. Но азъ прѣдпочетохъ зелената морава и послѣдвахъ примѣрътъ на войницитѣ. Изтегнахъ се на трѣвата подъ борикитѣ и почнахъ да мечтая и правя сравнение между мечтитѣ и дѣйствителностьта. Въ течение на десетина минути въ въображението ми се прѣдставляваха какви не картини. Прѣдстави ми се и градскиятъ шуменъ животъ съ задушенитѣ му кафенета, и класнитѣ стаи съ прашния въздухъ и парфюмиранитѣ бални салони и пр. Прѣдстави ми се и нашата интелегентна младежь, която съ изпити лица и дълги коси реве и се коси въ разни събори за права, свободна и висша етика. Бѣхъ се изтегналъ на трѣвата така, че погледътъ ми бѣ обърнатъ на югъ по посока къмъ високитѣ върхове Каинъ чалъ и Гьозъ тепе. При видътъ на тая величава природна картина конецътъ на мечтитѣ и мислитѣ ми се скѫса, и азъ неволно си казахъ на умътъ: най висша наслада и най-висшия идеалъ на човѣка е да обича отечеството си и да се възхищава отъ неговитѣ хубости. Но моята скромна особа бѣ обзета и отъ естествени, „ревулюциенни идеи“. Стомахътъ отколѣ бѣ почналъ да проявява признаци на бунтъ. За да потуша тоя бунтъ, азъ събрахъ дружината на колело около себе си. Войнишкиятъ хлѣбъ и киселото млѣко на моя кираджия смириха разбунтувания ми стомахъ. По нѣмане на лъжици, ний топѣхме голѣми залъци хлѣбъ въ млѣкото, което бѣ налѣто въ една дъсчена *кадра,* послѣ земахме залъцитѣ съ пръститѣ и ги поднасяхме до устата. Обѣдътъ ни бѣ подсладенъ съ веселъ разговоръ и бистра студена вода. Като се нахранихме и напихме до насита, единиятъ войникъ ми каза: „Ефенди, ако сега тръгнемъ да пѫтуваме, ще стигнемъ много рано въ Дьовленъ. По добрѣ ще направимъ да поспимъ тукъ

на това хубаво мѣсто, та че слѣдъ 1 — 2 часа да си изпънемъ каишитѣ и да вървимъ. Нашитѣ забити въ Дьовленъ нѣма да те оставятъ да спишъ тая вечерь. Ще правите мухабетъ до срѣдъ нощь. Пакъ и ние ще се повеселимъ съ нашитѣ приятели-войници въ казармата. Ала щомъ човѣкъ не си е поспалъ прѣзъ деньтъ, неможе да даяндиса на нощенъ мухабетъ. Рано му се приспава.

Киселото млѣко, особено наситеното съ тлъстини, слѣдъ ядене прѣдрасполага човѣка къмъ сънъ. Това физиологическо дѣйствие, както личеше, бѣ умарлушило всички ни. Прѣдъ видъ на това и непомненето, че може би ще правимъ мухабетъ въ Дьовленъ, ний безъ възражение приехме прѣдложението на войникътъ, да *поспимъ* на полянката. Кираджията отиде при мулето си и, като го поглади по главата, легна близо при него подъ една борика. Двамата войника се раздѣлиха въ противоположни посоки и, като стигнаха на двата края на полянката, изтегнаха се край дърветата, като си туриха пушкитѣ подъ главитѣ. Азъ останахъ самъ всрѣдъ полянката подъ борикитѣ, гдѣто, като си избрахъ сгодно мѣсто, се изтегнахъ на зелената морава. На около се не чуваше вече никакъвъ шумъ, освѣнъ пасенето и пръхането на мулето. Спали сме около два часа и, може би, щѣхме да спимъ още толкова, ако една случайна глъчка ме не събуди. По едно врѣме въ сънътъ си чувамъ тропотъ и женски гласове. Събуждамъ се, повдигамъ главата си и виждамъ прѣдъ себе си мулето, трима мѫже и три жени, помакини.

Ставамъ на крака, за да видя добрѣ какви сѫ тия човѣци. Но моето ненадейно появяване за минута изплашва женитѣ. Едната отъ тѣхъ извиква, „Ай, каковъ е сое чилекъ“! Глъчката и викътъ на жената събужда и войницитѣ. Помацитѣ и помакинитѣ, като видѣха царскиятъ аскерь, успокоиха се и седнаха при чучурчето. Слѣдъ кратки обяснения кой какъвъ е и отъ кѫдѣ е, новопристигналата пѫтническа дружина се настани подъ кичеститѣ борики, за да си почине. Помацитѣ били отъ с. Селица (Селча) и отивали на госте у свои роднини въ с. Доспатъ.

Направи ми впечатление това, че когато войницитѣ бѣха при насъ, помакинитѣ се забрадваха и гушеха до борикитѣ, т. е. криеха се, а когато войницитѣ се отдалечиха на страна, помакинитѣ си не закриваха лицата и свободно приказваха съ мене прѣдъ мѫжетѣ си. Слѣдъ двадесеть минутно бесѣдване съ Селчени, ний се стегнахме за пѫть. Войницитѣ пакъ вирнаха пушкитѣ си на рамата, а азъ възсѣднахъ на мулето и ги послѣдвахъ изотзадъ. Пѫтьтъ отъ начало се протакаше по гола стръмнина, но колкото повече се изкачвахме на горѣ по ребрата на планината, голитѣ мѣста постъпенно се намаляваха до като найпослѣ се замѣниха съ една стара, не разрѣдена борова гора. Ний навлѣзохме въ послѣдната и почнахме още по нагорѣ да се изкачваме. Прѣдъ насъ се изпрѣчи ужасно стръменъ пѫть.

Камънитѣ и едритѣ дървета сж много попрѣчили да се извива тая горска пжтека съ зигзагове и лжкатушки. Мулето се потѣше и бавно вървѣше подъ мене, но азъ не слѣзахъ отъ него, защото и самъ бихъ се ужасно уморилъ, ако вървѣхъ пѣшъ до връхътъ. Войницитѣ тоже вървѣха бавно и тукъ тамъ се спираха за минута на почивка. Гората, наистина, е прорѣдена, но пакъ отъ нея могатъ да се извадятъ нѣколко хиляди кубически метра доброкачественъ материялъ. Забѣлѣжихъ тукъ тамъ по дърветата насѣчки и марки, а това показва, че тая хубава гора въ скоро врѣме ще я постигне сждбата на Чепинскитѣ и Баташкитѣ гори. Нѣколцина български търговци, като не се задоволили съ горитѣ въ България, примъкнали се и въ Ваъкъвскитѣ села за *печалба*. И добра смѣтка намирали тѣ по Кричимската долина, гдѣто горската власть *не е тъй добрѣ уредена, като у насъ*. Но както и да е, ний да си слѣдваме пжтьтъ. Слѣдъ половинъ часово пжтуване прѣзъ голитѣ и залѣсени стръмнини, ний се изкачихме на една полянка подъ най високия връхъ на Хамамъ бунаръ. На тая полянка сж наредени нѣколко дълги дървени корита, които се пълнятъ съ вода отъ едно чучурче Коритата сж знакъ, че тая полянка е суватъ—водопой на стадата, които пасатъ по планината. Пжтницитѣ си загасиха жаждата си на чучурчето и сѣднаха да си почиватъ, а азъ, като слѣзахъ отъ мулето, почнахъ да разглеждамъ околноститѣ.

Чучурчето се нарича „Хамамъ-бунаръ" и отъ него е приела названието си цѣлата планина. Масивътъ на тая планина е уединенъ отъ другитѣ планински бърда, защото дълбоки рѣки, потоци и падини го заграждатъ отъ всички страни. Хамамъ-бунаръ отъ севѣръ граничи съ рѣката Дамж-дере, която събира водитѣ си отъ Ташъ-буазъ и Беглика (България) и е истинското корито на Кричимъ; отъ изтокъ планината граничи съ притока Вжча, който събира водитѣ си отъ Широко-лжшкитѣ долове; отъ югъ Хамамъ бунаръ се заобикаля отъ Карабулашката Триградската рѣка, която бързо тече по едно стръмно врѣзано корито и се влива въ притока Вжча при с. Настенъ. На западъ Хамамъ-бунаръ се прѣсича отъ една хлътнатина — полянка, която се намира между българскиятъ постъ Чакмаклий —Хамамъ-бунаръ и турскиятъ постъ, нареченъ Хераклиkли. Планината Хамамъ-бунаръ много прилича на легнала двугърба камила. На главата на тая грамадна и чудна камила се намира поста Чакмаклий. Подъ десния ѝ хълбокъ до десното и колѣно е селото Дьовленъ, а до лѣвото—с. Настенъ. Тамъ, гдѣто се протѣга вратътъ на камилата, между плещитѣ, се простира не толкова широка — полянка вдлъбнатина, която по красота надминава всички други поляни въ Срѣднитѣ и Западни Родопи. Тая полянка, която се нарича Селимли, е украсена съ разрѣдени борики и 40—50 сгради. Мѣстата около тия сгради сж прѣобърнати на ливади. Послѣднитѣ и сградитѣ сж притежа-

ние на Карабулачени. Тамъ тѣ зимѣ си хранятъ овцетѣ и говедата.

Севѣрнитѣ ребра, плѣщи и хълбоци на Хамамъ-бунаръ сѫ покрити съ дребна борикова и букова гора. Южнитѣ сѫ много оголени. Само гората, прѣзъ която минавахме, тукъ тамъ малки китки отъ дървета и отдѣлни борики украсяватъ тия стръмнини. Двата връха или гърбицитѣ на камилата сѫ увѣнчани съ едри борикови горици, като кѫдрави негърски коси. Ний бѣхме се застояли между двѣтѣ гърбици — върхове, но по близо до тоя, който е до плѣщитѣ.

Подъ насъ отдолу въ дълбоката пропасть край брѣговетѣ на Триградската рѣка се гуши едно селце, по всичко прилично на Карабулакъ. Това селце, състояще се отъ 70 — 80 кѫщи, се нарича Грохотно. Населено е съ турци—юруци. Какво сѫ аресали тия човѣци, та сѫ се заселили тамъ, азъ немога да си обясня. Околноститѣ на Грохотно сѫ тъй стръмни и каменливи, че мѫчно могатъ да се катерятъ по тѣхъ не само човѣци и едъръ добитъкъ, но и дивитѣ кози. Отъ севѣръ стръмно се спущатъ надъ Грохотно политѣ на Хамамъ-бунаръ, а отъ югъ бърдата, които се опиратъ у Каинъ-чалъ и Машеръ-кедикъ, като наближатъ селото и рѣката, се обръщатъ на страшни увѣси и пропасти. Около три километра на юго-западъ отъ Грохотно една огромна канара, която виси надъ рѣката, се е разпукала на 100 метра дълбочина и прѣзъ пукнатината се промъкватъ водитѣ на Триградската рѣка, които съ силенъ ревъ се изливатъ въ Кара-булашката рѣка. Горѣ задъ пукнатината се намира селото Гьовренъ, което се не вижда отъ Хамамъ-бунаръ.

По южнитѣ ребра, плѣщи и хълбоци на Хамамъ-бунаръ, между самото чучурче, гдѣто се бѣхме застояли, и селото Грохотно се е протегнало и се вие като змия държавното шосе Доспатъ — Дьовленъ. Въ продължение на 2 — 3 километра то върви успоредно съ Триградската рѣка, а като почне да наближава с. Дьовленъ, завива въ севѣро-източна посока и като мине прѣзъ *Капулата* (възъ опашката) на двугърбата камила, извива се къмъ севѣро-западъ, за да се спусне въ с. Дьовленъ съ четире остри дълги завоя (зигъ-загове). Шосето, което на всѣкждѣ е широко най-малко шесть метра, при много стръмнитѣ мѣста е подзидано съ сухи каменни подпорни стѣни. На малкитѣ и голѣми дерета сѫ направени дървени мостове безъ парапети. Конструкцията на мостоветѣ е груба, недодѣлана и не толкова яка. Наклонътъ на пѫтя по цѣлото протежение отъ Кара-булакъ до Дьовленъ не е по-голѣмъ отъ 5—6%. Само при зигъ-заговетѣ (завоитѣ) надъ с. Дьовленъ се забѣлѣзва, отъ око наклонъ повече отъ 6%, но не по-голѣмъ отъ 8%. Радиуситѣ на завоитѣ сѫ дълги около 30—40 метра. Шосето е работено отъ населението въ каазата съ пѫтна повинность, която е прѣсмѣтната и опрѣдѣлена въ пари. На всѣко село и на всѣки

здравъ данъкоплатецъ се опрѣдѣля, каква сума ще трѣбва да плати за една година. Инжинеритѣ е опрѣдѣлятъ и смѣткитѣ на шосето, но на малки участъци, спорѣдъ количеството на окладната сума, която трѣбва да плати едно село, опрѣдѣля му се и участъкъ за работене. Цѣната на работитѣ въ тоя участъкъ трѣбва да е равна на опрѣдѣления пѫтенъ данъкъ. Селото, комуто е опрѣдѣленъ участъкъ за работене, е свободно или да даде на прѣдприемачъ цѣлата работа и да му я плати, като събере сумата отъ повинничаритѣ, или пъкъ самитѣ повинничари да работятъ въ натура. Но и въ двата случая всичко трѣбва да се изработи спорѣдъ плановетѣ и подъ прямиятъ надзоръ на държавния инжинеръ, който е натоваренъ съ тая работа. Нѣкои села сѫ работили въ натура, а други сѫ отдавали на прѣдприемачъ опрѣдѣленитѣ имъ участъци. Въ натура сѫ отбивали пѫтната си повинность само ония села, въ чиито участъци не е имало канаристи мѣста; а селата на които сѫ се падали участъци, гдѣто е трѣбвало да се извършватъ искуственни съоружения (мостове и разбиване съ барутъ канари). възлагали сѫ работата на прѣдприемачи.

По тоя начинъ е направено цѣлото шосе Неврокопъ — Дьовленъ. Дали тая система за прокарване шосета е добра, азъ не съмъ компетентенъ да се произнеса; но фактъ е, че турското правителство въ течение на послѣднитѣ нѣколко години направи добри пѫтища и въ най затънтенитѣ мѣста, когато българското правителство по тоя въпросъ крачи рачешки. Шосето Станимака Чепеларе се прави отъ 15 години, насамъ и, може би, ще се изминатъ още 15 години, до като се направи. А въ какво положение сѫ междуселскитѣ пѫтища, само тоя знае, който има нещастието да пѫтува по тѣхъ. Нашитѣ инжинери—техници се придържатъ само у формалноститѣ и по цѣли мѣсеци киснатъ въ канцелариитѣ съ пергели и линийки въ рѫцетѣ. Тамъ тѣ броятъ днитѣ на мѣсеца и чакатъ да се скаратъ нѣкждѣ двама съсѣди за ништожна воденична или ливадска вода, за да си създадътъ командировка и ожулятъ скаранитѣ селени съ пѫтни и дневни пари. Тукъ му е мѣстото да изтъкна единъ фактъ, който ясно показва, до колко ний сме издребнѣли отъ формализмъ и до колко сме алчни за пари: Въ Рупчосъ има едно помашко село, наречено Чюкуркьой, което е втикнато въ единъ затънтенъ долъ далечъ съ десятки километра отъ държавното шосе и голѣмата рѣка. Единъ селенинъ — помакъ отъ това село притежавалъ една ливада въ едно малко дере, далечъ отъ селото около единъ километъръ. Помакътъ си поилъ ливадата отъ едно поточе, което събирало водитѣ си отъ двѣ малки изворчета. Единъ день помакътъ, като прѣгледвалъ вадата на ливадката, забѣлѣжилъ, че вадата може да се поиздигне, а отъ това издигане може да се образува единъ увѣсъ отъ 3—4 метра. Помашкиятъ умъ не се спрѣлъ до тукъ, а измислилъ, че при увѣса може да се построи и воденичка. Пома-

кътъ въ скоро врѣме осѫществилъ идеята си. Само съ помощьта на други двама помаци зидари и дърводѣлци стопанинътъ на ливадкината вода за една седмица струпалъ една малка колибка, турилъ перница и малки воденични камъни и ето, че воденицата била готова. Радвалъ се помакътъ на своето изобрѣтение, но радостьта му не отишла за дълго врѣме. Случайно прѣзъ воденичката минава единъ полицейски или горски стражарь. Послѣдниятъ попиталъ воденчарьтъ: „Сюльо, кога си построилъ воденицата и имашъ ли разрѣшение за това? — *Сизинъ саисянда* (на ваше здраве) направихъ си *еленджьо*, да се *елендисувамъ* на стари години, отговорилъ простодушниятъ помакъ, безъ да подозира бѣдниятъ, че е извършилъ *нарушение* на законитѣ въ свободна България—Какъ така да правишъ ти воденица безъ разрѣшение?“ разярено възразилъ стражарьтъ

(Слѣдва).

